

# مطالعه نظام پاسخگویی دولت در ایران: نگرشی تطبیقی

دکتر سید محمد اعرابی<sup>۱</sup>

## چکیده مقاله

در این تحقیق، نظام پاسخگویی دولت در ایران با نظام پاسخگویی دولت در کشورهای فرانسه، انگلستان، ژاپن و آمریکا مقایسه می‌گردد. این بررسی بر محور سه حوزه: حقوق اساسی، نظام اداری، و جامعه مدنی صورت می‌گیرد که می‌تواند به عنوان مبنایی جهت طراحی الگوی مناسب نظام پاسخگویی دولت در مقابل شهروندان و احقاق حقوق ارباب رجوع در ایران قرار گیرد.

## واژه‌های کلیدی

مدیریت دولتی<sup>۲</sup> - دولت<sup>۳</sup> - شهروندان<sup>۴</sup> - نظام پاسخگویی<sup>۵</sup> - مطالعه تطبیقی<sup>۶</sup>.

## مقدمه

چهار کشور فرانسه، انگلستان، ژاپن و آمریکا برای مقایسه با ایران در نظر گرفته شده

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

2- Public Administration

3- Government

4- Citizens

5- Accountability System

6- Comparative Study

است. دلایل انتخاب این کشورها عبارت است از:

۱- فرانسه: دلایل انتخاب کشور فرانسه عبارتند از: اول اینکه فرانسه یکی از قوی‌ترین و قدیمی‌ترین حقوق‌های اساسی دنیا را دارا می‌باشد و حتی برخی بر این باورند که قوت و قدمت حقوق اساسی هیچ کشوری در دنیا به پای فرانسه نمی‌رسد. دوم اینکه حقوق اساسی فرانسه نماینده و الگوی حقوق اساسی بخش عظیمی از کشورهای فرانکفون دنیاست.

۲- انگلستان: دلایل انتخاب کشور انگلستان عبارتند از: اول اینکه حقوق اساسی انگلستان نیز دارای سابقه و قدمتی بس طولانی در جهان است. دوم اینکه حقوق اساسی این کشور نماینده و الگوی بخش عظیمی از کشورهای انگلوساکسون در دنیاست و آنها را رهبری می‌کند.

۳- ژاپن: انتخاب کشور ژاپن به دلایل زیر صورت گرفته است. اول اینکه کشور ژاپن یک کشور شرقی است و بخصوص از نظر فرهنگ و تمدن قرابت‌های بیشتری با ایران دارد. دوم اینکه مدیریت ژاپنی به عنوان یک الگوی مدیریتی موفق در دنیا شناخته شده است. سوم اینکه نظام سیاسی، اداری و مدیریتی ژاپن تلفیقی از الگوهای سنتی و الگوهای مدرن است. یعنی ژاپنی‌ها توانسته‌اند علاوه بر حفظ سنت و بهره‌گیری از آن در بسیاری از موارد، بخش‌هایی از الگوهای سنتی را با الگوی علمی و مدرن امروزی تلفیق کرده و نظام سیاسی، اداری و مدیریتی قوی و کارآمدی را بنیان نهند.

۴- آمریکا: دلایل انتخاب کشور آمریکا عبارتند از: اول اینکه کشور آمریکا سرزمینی بسیار بزرگ با جمعیتی زیاد است. طبیعتاً اداره چنین کشوری نیازمند یک حقوق اساسی و سیستم نظارتی و پاسخگویی بسیار قوی، کارآمد و انعطاف‌پذیر می‌باشد. دوم اینکه کشور آمریکا متشکل از ایالات مختلف بوده و به صورت فدرال اداره می‌شود. لازم بود نمونه‌ای از این گونه کشورها در اختیار داشته باشیم تا سیستم نظارت و پاسخگویی در دولت مرکزی و هر کدام از ایالات را مورد تجزیه و تحلیل و بررسی قرار دهیم. دلیل سوم اینکه کشور آمریکا از ملیت واحدی تشکیل نشده و ملیت‌های مختلفی با آداب و رسوم و فرهنگ‌های بسیار متنوع و متفاوت آن را تشکیل می‌دهند. ایجاد گفتمان واحد بخصوص در عرصه اداری و سیاسی، و نظارت شهروندان و پاسخگویی دولت، کاری مهم و درخور توجه است و انگیزه بررسی چنین

کشور	رئیس کشور	قوه مقننه و پاسخگویی سایر قوا در برابر آن	قوه مجریه و پاسخگویی سایر قوا در برابر آن	قوه قضائیه و پاسخگویی سایر قوا در برابر آن
ایران	مقام رهبری پاسخگو در برابر شیرکان رهبری	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- اجرای قانون</li> <li>۲- پاسخگویی به تحقیق و تفحص</li> <li>۳- پاسخگویی به تذکر، سؤال و استیضاح نمایندگان</li> <li>۴- اجرای دقیق قانون بودجه</li> <li>۵- انجام بعضی امور خاص زیر نظر مجلس</li> <li>۶- پاسخگویی به شکایات مردمی از طرز کار قوه قضائیه و مجریه</li> <li>● پاسخگویی قوه قضائیه:</li> <li>۱- اجرای قانون</li> <li>۲- پاسخگویی به شکایات مردمی از طرز کار قوه قضائیه</li> <li>۳- تحقیق و تفحص</li> </ul>	<p>پاسخگویی سلسله مراتبی (نظارت درونی)</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>۱- نظارت رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی</li> <li>۲- پاسخگویی قوای مقننه و قضائیه در برابر رئیس جمهور</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- احقاق حقوق شهروندان (دیوان عدالت اداری و دادگاه عمومی)</li> <li>۲- اجرای صحیح و دقیق قوانین (سازمان بازرسی کل کشور)</li> <li>۳- نسبت به داریایی رهبر، رئیس جمهور، وزرا و معاونین رئیس جمهور، همسر و فرزندان آنها (رئیس قوه قضائیه)</li> <li>۴- تحلیف رئیس جمهور از وظایف قانونی (دیوانعالی کشور)</li> </ul>
فرانسه	رئیس جمهور	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- پاسخگویی به طرح سانسور دولت</li> <li>۲- سؤال نمایندگان</li> <li>۳- اجرای بودجه</li> <li>۴- شکایات مردم (دادستان پارلمانی)</li> <li>۵- پاسخگویی نسبت به ارتکاب جرائم بزرگ</li> </ul>	پاسخگویی سلسله مراتبی (نظارت درونی)	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مقننه نسبت به معایرت قوانین مصوبه با قانون اساسی (شورای قانون اساسی)</li> <li>● پاسخگویی قضات به شورای عالی قضایی</li> </ul>
ژاپن	امپراطور مظهر وحدت مردم وسمبل کشور/ مقام تشریفاتی	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- مسوولیت جمعی هیات دولت در برابر «دایت» (به طور خاص مجلس نمایندگان)</li> <li>۲- نظارت قوه مقننه بر تشکیلات اداری</li> <li>● پاسخگویی قوه قضائیه: (تخصیص صلاحیت و کفایت قضات توسط مجلسین)</li> </ul>	پاسخگویی سلسله مراتبی (نظارت درونی)	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- قانون اساسی</li> <li>● پاسخگویی قوه مقننه (عدم تقابری قوانین با قانون اساسی)</li> </ul>
انگلستان	پادشاه یا ملکه مقام تشریفاتی و سمبلیک به عنوان مظهر وحدت کشور	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- سؤال نمایندگان</li> <li>۲- استیضاح</li> <li>۳- مسوولیت سیاسی وزرا</li> <li>۴- اجرای بودجه</li> <li>۵- کمیسیونهای منتخب</li> <li>۶- تعیین اعضای قوه مجریه</li> </ul>	پاسخگویی سلسله مراتبی (نظارت درونی)	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه:</li> <li>۱- کنترل قضایی مجریه از طریق حیران خسارت وارده</li> <li>۲- قرار دادهای ویژه</li> <li>● پاسخگویی قوه مقننه:</li> <li>عدم اجرای اصل مصونیت قضایی نمایندگان و اجرای عدالت و اصل حاکمیت قانون</li> </ul>
آمریکا	رئیس جمهور	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه در برابر قوه مقننه</li> <li>● پاسخگویی قوه قضائیه در برابر قوه مقننه</li> </ul>	پاسخگویی سلسله مراتبی (نظارت درونی)	<ul style="list-style-type: none"> <li>● پاسخگویی قوه مجریه در برابر قوه قضائیه</li> <li>● پاسخگویی قوه مقننه در برابر قوه قضائیه</li> </ul>

سیستمی را افزایش می‌دهد.

لازم به ذکر است که در این مقاله مقایسه نظام سیاسی - اداری این کشورها حول سه حوزه حقوق اساسی؛ نظام اداری و حقوقی؛ و حوزه مدنی صورت می‌گیرد.

### حقوق اساسی؛ نظارت و پاسخگویی

در این قسمت پس از معرفی و مقایسه قوای مختلف حکومت در کشورهای مذکور (جدول شماره ۱)، نظام پاسخگویی در این کشورها از حیث قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد.

#### الف - نظارت قوه مقننه و پاسخگویی در برابر آن

در نظام حقوقی کشورهای مختلف، ساز و کارهای معینی برای قوه مقننه جهت نظارت و پاسخگویی پیش بینی شده است که با توجه به جایگاه قوه مقننه در هر یک از این کشورها وجوه اشتراک و افتراق زیادی دیده می‌شود.

##### ۱- پاسخگویی قوه مجریه در مقابل قوه مقننه

در جمهوری اسلامی ایران، مجلس شورای اسلامی که نقش تقنینی را بر عهده دارد، نظارت تام و کاملی بر قوه مجریه اعمال می‌کند و قوه مجریه باید در انجام اکثر کارهای خود پاسخگویی مجلس باشد. علیرغم اینکه رئیس جمهوری توسط مردم انتخاب می‌شود، طبق قانون اساسی در برابر مجلس مسئولیت دارد. وزرا نیز رأی اعتماد خود را از مجلس کسب می‌کنند و باید در برابر مجلس پاسخگو باشند. قوه مجریه در موارد زیر تحت نظارت مجلس قرار دارد و باید پاسخگویی نمایندگان مجلس باشد:

۱- اجرای قانون؛

۲- پاسخگویی به تحقیق و تفحص مجلس؛

۳- پاسخگویی به تذکر، سؤال و استیضاح نمایندگان؛

۴- اجرای دقیق قانون بودجه؛

۵- انجام بعضی امور خاص زیر نظر مجلس؛

۶- پاسخگویی به شکایات مردمی از طرز کار قوه مجریه.

در نظام حکومتی فرانسه قوه مقننه از دو مجلس «ملی» و «سنا» تشکیل می‌شود که مجلس ملی عهده‌دار نظارت بر قوه مجریه است و دولت در برابر نمایندگان این مجلس پاسخگو می‌باشد. نخست وزیر که منتخب رئیس جمهور است و وزرا که از طرف نخست وزیر معرفی شده و به تأیید نمایندگان مجلس ملی می‌رسند، در برابر مجلس ملی مسوولیت دارند اما رئیس جمهور هیچگونه مسوولیتی در قبال مجلس ندارد. وظیفه قوه مجریه در مورد پاسخگویی به استیضاح (طرح سانسور دولت)، سؤال نمایندگان، اجرای قانون بودجه، پاسخگویی به شکایات مردم شبیه نظام پاسخگویی در جمهوری اسلامی ایران است. اما مجلس فرانسه علاوه بر موارد مذکور، از قدرت قضایی برخوردار است و در صورتی که رئیس جمهور، نخست وزیر و وزرا مرتکب جرم سنگینی همچون خیانت به کشور شوند، می‌تواند آنها را جهت محاکمه به دادگاه عالی عدالت معرفی کند. این دادگاه متشکل از نمایندگان دو مجلس ملی و سنا می‌باشد.

در نظام حکومتی ژاپن قوه مقننه (دایت) که متشکل از مجلسین «نمایندگان» و «شورا» است، بالاترین مقام قانونگذاری است. قوه مجریه بیشترین مسوولیت را در قبال مجلس نمایندگان عهده‌دار است. مجلس شورا عمدتاً نقش تعدیل کننده و تداوم دهنده دایت را داراست. مجلس نمایندگان از راه‌های مختلف قوه مجریه را مجاب به پاسخگویی می‌کند. از آنجایی که نخست وزیر و وزرا منتخب مجلس نمایندگان هستند، بقایشان منوط به رأی اعتماد مجلس نمایندگان است. قوه مجریه در برابر مجلسین شورا و نمایندگان در موارد ذیل پاسخگو است:

۱- اجرای قانون؛

۲- تشکیل کمیته‌های تحقیق و تفحص از عملکرد اجرایی دولت؛

۳- سؤال و استیضاح از هیأت دولت (در صورت عدم کسب رأی اعتماد از مجلس نمایندگان، هیأت دولت به صورت دسته جمعی استعفا می‌دهد).

پاسخگویی در موارد فوق با نظام‌های جمهوری اسلامی ایران و فرانسه مشترک است اما

قوه مجریه علاوه بر موارد فوق در یک مورد خاص، یعنی چگونگی فعالیت اداری و توسعه سازمان‌های اداری تابعه‌اش تحت نظارت مجلس نمایندگان است و در مقابل آنها پاسخگو است.

در انگلستان، قوه مقننه به عنوان عالی‌ترین مقام قانونگذاری متشکل از مجلسین «عوام» و «اعیان» است و پاسخگوی قوه مجریه در مقابل مجلس عوام می‌باشد. در این کشور نیز موارد پاسخگویی قوه مجریه در قبال قوه مقننه همچون جمهوری اسلامی ایران، فرانسه و ژاپن است که عبارتند از:

- ۱- پاسخگویی به سؤال، تذکر و استیضاح نمایندگان مجلس عوام؛
  - ۲- پاسخگویی به کمیسیون‌های منتخب مجلس عوام (کمیسیون تحقیق و تفحص)؛
  - ۳- اجرای قوانین مالی و قانون بودجه؛
  - ۴- مسوولیت سیاسی وزرا (مسوولیت جمعی و مسوولیت فردی).
- در کشور آمریکا قوه مقننه (کنگره) از دو مجلس «سنا» و «نمایندگان» تشکیل می‌شود. انتصابات رئیس جمهور برای کادرهای بالای قوه مجریه باید به تأیید مجلس سنا برسد. مجلس سنا همچون کشور فرانسه، دارای صلاحیت اعلام جرم علیه مقامات بالای کشور، اعم از اجرایی و قضایی است. استیضاح رئیس جمهور نیز توسط مجلس سنا انجام می‌شود و رئیس جمهور در برابر طرح‌های استیضاح باید پاسخگو باشد. قوه مجریه علاوه بر مسوولیتی که در برابر مجلس سنا دارد در برابر کنگره (مجلسین سنا و نمایندگان) نیز باید پاسخگو باشد.

موارد پاسخگویی قوه مجریه در برابر کنگره عبارتند از:

- ۱- اجرای قانون؛
- ۲- پاسخگویی در مسایل جنگ و صلح؛
- ۳- اتخاذ تصمیم از سوی رئیس جمهور پس از اطلاع و تأیید کنگره؛
- ۴- اجرای صحیح بودجه‌های مصوب کنگره؛
- ۵- پاسخگویی رئیس جمهور و مسوولیت بالای اجرایی در مورد فعالیت‌های مالی و دارایی خود و همسر ... علاوه بر موارد فوق، کنگره بر کارمندان دولت نیز نظارت دارد که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- حقوق و شرایط کاری کارمندان
- شرایط عمومی استخدام و سقف تعداد کارمندان سازمان‌ها، ادارات و...

### ● نقاط اشتراک و افتراق

- همانطور که ملاحظه شد پاسخگویی قوه مجریه در برابر قوه مقننه در کشورهای فوق‌الذکر - در موارد زیر - تا حدود زیادی به یکدیگر شباهت دارد:
- ۱- اجرای قانون؛
  - ۲- اجرای دقیق قوانین مالی و بودجه؛
  - ۳- پاسخگویی به سؤال و استیضاح نمایندگان؛
  - ۴- پاسخگویی به طرح‌های تحقیق و تفحص مجلس.
- اما در موارد زیر پاسخگویی قوه مجریه در برابر قوه مقننه در کشورهای مذکور، مختص برخی از آنها است که می‌تواند جهت پاسخگویی بیشتر قوه مجریه در جمهوری اسلامی ایران مورد استفاده قرار گیرد.
- الف - نظارت تام و کاملی از سوی قوه مقننه بر تشکیلات اداری و کارمندان دولت اعمال می‌شود و قوه مجریه در این موارد پاسخگویی قوه مقننه می‌باشد. این نوع از نظارت در کشورهای ژاپن و آمریکا صورت می‌گیرد. در جمهوری اسلامی ایران، نظارت مذکور در درون قوه مجریه و زیر نظر رئیس جمهور و توسط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور صورت می‌گیرد.
- ب - صلاحیت اعلام جرم (صلاحیت قضایی) قوه مقننه علیه مقامات ارشد اجرایی در کشورهای آمریکا (مجلس سنا) و فرانسه.
- ج - پاسخگویی رئیس جمهور و مسوولین بالای اجرایی در مورد فعالیت‌های مالی و اداری خود و همسر به کنگره در آمریکا.
- در جمهوری اسلامی ایران، رئیس جمهور و وزرا و همسر و فرزندان آنها در مورد دارایی‌هایشان در برابر رئیس قوه قضاییه پاسخگو هستند.

## ۲- پاسخگویی قوه قضائیه در مقابل قوه مقننه

در اکثر نظام‌های حقوقی مورد بررسی، قوه قضائیه تا حدود زیادی استقلال دارد و کمتر پاسخگوی دیگر قوا است. اما در مواردی محدود قوه مقننه بر قوه قضائیه نظارت دارد. در جمهوری اسلامی ایران، در مواردی که مجلس تشخیص بدهد می‌تواند به تحقیق و تفحص از قوه قضائیه اقدام کند. همچنین قوه قضائیه باید به شکایات مردم از طرز کار قوه مذکور در برابر مجلس پاسخگو باشد. در کشور ژاپن، قوه مقننه با استفاده از ابزار نظارتی خود، به بررسی صلاحیت و کفایت قضات قوه قضائیه می‌پردازد.

در آمریکا، انتخاب قضات از سوی رئیس جمهور و تأییدشان توسط مجلس سنا صورت می‌گیرد. قضات در حین فعالیت نیز تا حدودی تحت نظر کنگره قرار دارند و هرگاه یکی از قضات ایالات از قوانین ایالات متحده تخلف کند باید در برابر سنا پاسخگو باشد و سنا حق دارد او را استیضاح کرده و در صورت لزوم او را از کار برکنار کند. همچنین در مواردی که قوه قضائیه فدرال یا دیوان عالی ایالات متحده تصمیمی اتخاذ کنند که اکثریت مردم به بطلان آن عقیده داشته باشند، در صورتی که آنها تصمیم خود را اصلاح نکنند، کنگره می‌تواند با تصویب قانون آنرا بلا اثر کند. در کشورهای فرانسه و انگلستان ساز و کار مشخصی برای نظارت قوه مقننه بر قوه قضائیه و پاسخگویی آن قوه در مقابل نمایندگان وجود ندارد.

## ● نقاط اشتراک و افتراق

چنانچه ملاحظه شد قوه قضائیه به طور محدود تحت نظارت قوه مقننه قرار داشته و در برابر آن قوه پاسخگو می‌باشد. در نظام جمهوری اسلامی ایران، تنها در مورد طرح‌های تحقیق و تفحص و شکایات مردمی باید پاسخگویی آن قوه باشد. در ژاپن و آمریکا نیز تأیید صلاحیت و کفایت قضات توسط قوه مقننه صورت می‌گیرد. همچنین در آمریکا، چنانچه قوه قضائیه تصمیمی خلاف خواست اکثر مردم بگیرد، کنگره می‌تواند دخالت کرده و با تصویب قانونی جدید آن را بلا اثر کند.



جدول شماره ۲ - نظارت قوه مقننه و پاسخگویی در برابر آن

موضوع	کشور
	ایران
	فرانسه
	ژاپن
	انگلستان
	آمریکا

**نحوه نظارت و پاسخگویی**

**ایران**

پاسخگویی قوه مجریه: ۱- اجرای قوانین؛ ۲- تذکر، سؤال و استیضاح؛ ۳- تحقیق و تفحص؛ ۴- شکایات مردمی از طرز کار قوه؛ ۵- اجرای دقیق بودجه، سالانه کشور؛ ۶- انجام بعضی از امور خاص زیر نظر مجلس

پاسخگویی قوه قضاییه: ۱- اجرای قانون؛ ۲- تحقیق و تفحص؛ ۳- شکایات مردمی از طرز کار قوه

**فرانسه**

نظارت بر قوه مجریه: ۱- انتخاب اعضای قوه مجریه (رای اعتماد)؛ ۲- سؤال نمایندگان از وزرا؛ ۳- دادستان پارلمان یا دفتر مقام میانجی که شکایت مردم از قوه مجریه را به اطلاع مسئولین می‌رساند و آنها را تا حصول نتیجه پیگیری می‌کند و در آخر به مجلس گزارش می‌دهد؛ ۴- در صورت ارتکاب جرمی از طرف رئیس جمهور و یا وزرا مجلس می‌تواند از قدرت قضایی خود استفاده کرده و آنها را به دلیل ارتکاب جرایم به دادگاه عالی عدالت که مرکب از نمایندگان مجلسین می‌باشد، معرفی کند؛ ۵- مجلس از نظر تصویب قانون بودجه و اجرای دقیق آن توسط هیأت اجرائی بر قوه مجریه نظارت تام دارد و وزرا در این مورد از طریق دیوان محاسبات پاسخگو می‌باشند.

**ژاپن**

نظارت بر قوه مجریه و پاسخگویی: ۱- انتخاب اعضای هیأت دولت (نخست وزیر و وزرا) با رأی اعتماد؛ ۲- تشکیل کمیته تحقیق و تفحص از عملکرد اجرائی؛ ۳- سؤال از اعضای دولت؛ ۴- استیضاح هیأت دولت؛ ۵- ارائه گزارش به مجلس و ... که در تمامی موارد فوق هیأت دولت در برابر مجلس نمایندگان پاسخگو است و در صورت رأی عدم اعتماد، هیأت دولت به صورت دسته جمعی استعفا می‌دهد.

نظارت بر قوه قضاییه و پاسخگویی: از جمله وظایف قضایی مجلسین نمایندگان و شورا، باتشکیل دادگاه دادگانه اعلام جرم علیه قضات دیوانعالی کشور و پیش از تشکیل دادگاه اعلام جرم، تشکیل کمیته کیفرخواست می‌باشد. لذا از این جهت در برابر مجلس پاسخگو است.

**انگلستان**

نظارت بر قوه مجریه: ۱- تعیین اعضای قوه مجریه؛ ۲- استیضاح؛ ۳- سؤال؛ ۴- تذکر به وزیر یا هیأت وزران؛ ۵- نظارت از طریق کمیسیون‌های منتخب؛ ۶- نظارت مالی؛ الف - تصویب قوانین مالی، ب - نظارت بر اجرای بودجه؛ ۷- مسوولیت سیاسی وزرا

پاسخگویی قوه مجریه: ۱- پاسخگویی نسبت به طرح سؤال نمایندگان (سؤالات پارلمانی یکی از طرق استخراج و کسب اطلاعات در مورد مقاصد دولت است که همواره باید نسبت به آن پاسخگو باشد)؛ ۲- پاسخگویی نسبت به مسوولیت‌های سیاسی؛

الف - پاسخگویی فردی: یک وزیر در قبال کار وزارتخانه‌اش در مقام ریاست سیاسی به مقابل کلیه اعمال پاسخگو باشد.

ب - مسوولیت جمعی: وزیران به هیأت اجتماع، مسوول پاسخگویی اعمال قوه مجریه می‌باشند، چه منوط به یک وزیر باشد و چه جنبه عمومی داشته باشد.

**آمریکا**

- انتصابات رئیس جمهور باید به تأیید سنا برسد. رئیس جمهور باید تصمیمات خود را به اطلاع کنگره برساند.

- پاسخگویی قوه مجریه در موارد الف) اجرای قانون؛ ب) مسائل جنگ و صلح؛ ج) اجرای صحیح بودجه‌های مصوب کنگره؛ د) پاسخگویی رئیس جمهور و مسوولین بالای اجرائی در مورد فعالیت‌های مالی و دارایی خود و همسر.

- استیضاح رئیس جمهور.

با توجه به اینکه اختیار بررسی شکایات مردمی از نحوه عملکرد قوه قضاییه به مجلس شورای اسلامی محول شده است، لذا مناسب است با گسترش حوزه اختیارات مجلس در این زمینه، همچون نظام حکومتی آمریکا کنترل بیشتری بر قوه قضاییه صورت گیرد و در مواردی که مصالح عمومی اقتضاء می‌کند و تصمیم قوه قضاییه خلاف خواست مردم است، مجلس شورای اسلامی بتواند آن تصمیم را بلااثر کند.

### ب - نظارت قوه مجریه و پاسخگویی در برابر آن

قوه مجریه به عنوان مجری قانون از امکانات فراوانی برخوردار است و در اجرای قانون تحت نظارت دیگر قوا می‌باشد. البته در موارد محدودی در برخی از کشورهای مورد بررسی، قوه مجریه بر دیگر قوا نظارت دارد و آنها باید پاسخگوی قوه مجریه باشند.

در جمهوری اسلامی ایران رئیس جمهور به عنوان عالی‌ترین مقام بعد از رهبر، بر اجرای قانون اساسی نظارت دارد و دیگر قوا در صورت تخلف از قانون اساسی باید به رئیس جمهور پاسخگو باشند. در ایالات متحده آمریکا نیز رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی نظارت دارد و علاوه بر آن بر اجرای قوانین عادی، عهدنامه‌ها و تصمیمات قضایی نظارت دارد.

در ژاپن نوعی نظارت از سوی قوه مجریه بر قوه قضاییه اعمال می‌شود. در این کشور علیرغم اینکه استقلال قوه قضاییه به رسمیت شناخته شده است، قوه مجریه نوعی نفوذ و کنترل بر قوه قضاییه دارد که این مهم را به دو صورت اعمال می‌کند:

۱- نظارت و کنترل اداری که از سوی وزیر دادگستری به عنوان نماینده قوه مجریه بر دادستان‌های عمومی قوه قضاییه اعمال می‌شود. البته این نوع نظارت صرفاً اداری است و در مقابل، قوه قضاییه پاسخگو است.

۲- همچنین انتخاب قضات دیوانعالی کشور که توسط هیأت دولت صورت می‌گیرد. در ضمن در کشورهای ژاپن، انگلستان و فرانسه، قوه مجریه قدرت انحلال مجلس را داراست. نکته قابل ذکر در مورد پاسخگویی در برابر قوه مجریه، نظارت سلسله مراتبی در درون قوه مذکور می‌باشد. بدین معنی که هر یک از کارمندان و مسوولان در برابر مقام بالاتر خود مسوولیت داشته و باید پاسخگوی آنان باشند. مبحث پاسخگویی در نظام اداری در ادامه

جدول شماره ۳ - نظارت قوه مجریه و پاسخگویی در برابر آن

موضوع	کشور
	ایران
	فرانسه
	ژاپن
	انگلستان
	آمریکا

**نحوه نظارت و پاسخگویی**

نظارت رئیس جمهور بر اجزای قانون اساسی  
 - مسوولیت و پاسخگویی وزرا در برابر رئیس جمهور  
 - پاسخگویی کارکنان و مقامات اداری در برابر مقامات بالاتر از خود (پاسخگویی سلسله مراتبی)  
 - نظارت سازمان برنامه و بودجه بر عملکرد سازمان‌ها و ادارات دولتی  
 - نظارت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی بر نظام اداری کشور

نظارت سلسله مراتبی، نظارت رئیس جمهور بر نخست وزیر و پاسخگویی نخست وزیر به رئیس جمهور در مورد اعمال هر یک از وزرا  
 - نظارت نخست وزیر بر وزرا و مجموعه کارکنان و پاسخگویی هر یک از کارکنان به مقام عالی‌رتبه و بالاتر از خود و متقابلاً مقامات نیز به وزیر در مورد اعمال خود پاسخگو هستند و وزیر هم به نخست وزیر پاسخگو می‌باشد.

نظارت درونی بر قوه مجریه و پاسخگویی: در درون قوه مجریه بر اساس سلسله مراتب نوعی نظارت عمودی از سوی عالیترین مقام قوه مجریه - نخست وزیر - همچنین وزرا و معاونین بر وزارتخانه‌ها و سازمان‌های تابعه اعمال می‌شود و آنها در برابر مقامات مافوق مسوول و پاسخگو هستند. (نظارت دولت مرکزی بر دولت محلی و پاسخگویی که خواهد آمد)

نظارت بر قوه قضاییه و پاسخگویی: علیرغم استقلال قوه قضاییه، قوه مجریه دارای نفوذ و کنترل بر این قوه است که از دو طریق؛ ۱- انتصاب قضات دیوانعالی کشور؛ ۲- نظارت و کنترل اداری وزیر دادگستری به عنوان نماینده قوه مجریه بر عملکرد دادستان‌های عمومی قوه قضاییه صورت می‌گیرد که متقابلاً این قوه را در برابر هیأت دولت پاسخگو می‌کند.

نظارت بر قوه مقننه یا پارلمان: از طریق منحل کردن مجلس عوام (تعداد بین قوه مجریه و مقننه از طریق مکانیسم دو جانبه مسوولیت سیاسی وزرا و حق منحل کردن مجلس عوام؛ کابینه در صورت دریافت رای عدم اعتماد سقوط می‌کند و کابینه نیز می‌تواند انحلال مجلس را اعلام کند یعنی در صورت تهدید کابینه توسط مجلس و اعلام انحلال مجلس توسط کابینه، دعوا در معرض قضاوت رای دهندگان قرار می‌گیرد).

پاسخگویی و نظارت سلسله مراتبی: ۱- نظارت نخست وزیر بر وزرا و پاسخگویی وزرا نسبت به اقدامات و عملکردهایشان در مقابل نخست وزیر؛ ۲- نظارت وزرا بر بخش خدمات دولتی و پاسخگویی این بخش در برابر مقامات بالاتر نسبت به اعمال و اقدامات حوزه و بخش‌های مربوطه

پاسخگویی سلسله مراتبی  
 - پاسخگویی معاون رئیس جمهور به رئیس جمهور  
 - پاسخگویی وزرا به معاون رئیس جمهور و رئیس جمهور  
 - نظارت رئیس جمهور بر اجزای قانون اساسی، قوانین عادی، عهدنامه‌ها و تصمیمات قضایی.

مقاله به تفصیل خواهد آمد.

### ج - نظارت قوه قضاییه و پاسخگویی در برابر آن

قوه قضاییه به عنوان مهمترین رکن از ارکان حکومت، وظیفه احقاق حقوق شهروندان و ارباب رجوع را برعهده دارد.

در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، قوه قضاییه در راستای احقاق حقوق شهروندان از دولت مهمترین وظیفه را بر عهده دارد. این قوه دارای ارکان زیر می باشد:

- ۱- دادگاه عمومی: دادگاه عمومی دارای صلاحیت عام در رسیدگی به شکایات مردم می باشد که از جمله آنها شکایات مردم از ادارات دولتی و کارمندان دولت می باشد.
- ۲- سازمان بازرسی کل کشور: قوه مجریه در اجرای صحیح و دقیق قوانین باید پاسخگوی این سازمان باشد.

۳- دیوان عدالت اداری: این دیوان مسوولیت احقاق حقوق شهروندان و ارباب رجوع را در رابطه با دولت، ادارات دولتی و کارمندان دولت و به صورت اختصاصی برعهده دارد.

۴- نظارت رئیس قوه قضاییه بر داری رهبر، رئیس جمهور، وزرا و معاونین رئیس جمهور، همسر و فرزندان آنها.

در نظام حقوقی فرانسه، استقلال قوه قضاییه از اولویت بالایی برخوردار است که در دو سطح: ۱- در نفس عمل قضایی؛ ۲- در مورد قضات، اعمال می شود و قضات زیر نفوذ اراده و کنترل هیچ مقامی خارج از مقامات قوه قضاییه قرار ندارند. رئیس جمهور به کمک شورای عالی قضایی ضامن این استقلال می باشد. اگر شکایتی در مورد قضات و یا دیگر مأموران قوه قضاییه وجود داشته باشد، این شورا به عنوان شورای انضباطی قضات انجام وظیفه می کند. همچنین شورای دیگری پیش بینی شده است تا تعادل لازم را بین فعالیت های پارلمانی و اجرایی دولت بوجود آورد و از طریق نظارت بر قوانین و مقررات پارلمانی این مهم را انجام می دهد که شورای قانون اساسی نام دارد.

در کشور ژاپن، قوه قضاییه دو وظیفه مهم دارد. مهمترین وظایف قوه قضاییه عبارتند از: ۱- رسیدگی به شکایات و تظلمات مردم. ممکن است که این شکایات در اثر عملکرد

نامناسب سازمان‌های اداری تحت پوشش قوه مجریه و یا در اثر تصویب قوانین نامناسب و ناعادلانه قوه مقننه صورت گیرد که وظیفه رسیدگی به آنها بر عهده این قوه است و از طریق دادگاه‌های مختلف رسیدگی می‌شود؛

۲- دیگر وظیفه مهم قوه قضاییه پاسداری و حراست از قانون اساسی است که در این مورد قوای مجریه و مقننه در برابر قوه قضاییه پاسخگو هستند. قوه قضاییه موظف است با نظارت بر قوانین مصوب مجلس نمایندگان و همچنین مصوبات قوه مجریه، در صورت مغایرت آنها با قانون اساسی از این دو قوه توضیح و پاسخ مناسب بخواهد.

در انگلستان حفظ حقوق افراد و کنترل قضایی بر قوه مجریه از دو طریق اعمال می‌شود:

۱- جبران خسارت وارده؛

۲- قراردادهای ویژه.

یکی از مؤثرترین راه‌های کنترل قضایی بر قوه مجریه، جبران خسارتی است که از دستگاه قوه مجریه نسبت به فرد زیان دیده وارد می‌شود. این شخص با مراجعه به دادگاه‌های عمومی می‌تواند علیه قوه مجریه ادعای جبران خسارت کند. قراردادهای ویژه نیز یکی از طرق کنترل قوه مجریه می‌باشد. این قراردادها در دو اصل رعایت روح عدالت و اصل عدم تجاوز از حدود اختیارات ریشه دارد که عبارتند از دستور الزام به انجام وظایف عمومی و قرار ممنوعیت. خارج از دادگاه‌های عمومی، دادگاه‌های دیگری به نام دادگاه‌های اختصاصی یا دادگاه‌های اداری و وزارتی وجود دارند و به امور معمولی‌تر که جنبه‌های اداری و اجتماعی آنها حایز اهمیت می‌باشد، رسیدگی می‌کنند.

در ایالات متحده آمریکا، قوه قضاییه دو وظیفه مهم بر عهده دارد. وظیفه اول بر عهده دیوانعالی فدرال که بالاترین مرجع قضایی است، قرار دارد. این وظیفه عبارت است از نظارت و کنترل بر قوانین عادی، آیین نامه‌ها و مصوبات قوه مجریه تا مغایر با قانون اساسی فدرال نباشد. وظیفه دیگر قوه قضاییه، احقاق حقوق شهروندان می‌باشد. هرگاه دادگاه‌های ایالات متحده، تضییع حق و یا تخلف از تکلیفی را از سوی قوه مجریه مشاهده کنند، به عنوان پاسداران قانون اساسی به آن تخلف رسیدگی می‌کنند. به همین جهت دادگاه‌های عمومی دادگستری فدرال همیشه آماده دریافت شکایات مردم از ادارات دولتی و زیر مجموعه‌های قوه

مجریه می‌باشند و به آنها مانند دیگر دعاوی رسیدگی می‌کنند. علاوه بر قوه مجریه، کنگره نیز باید در قانونگذاری، قانون اساسی را در نظر بگیرد. در صورتی که قانونی از دید قوه قضاییه قضات، مخالف قانون مذکور تشخیص داده شود، می‌توانند آن را باطل اعلام کرده و از اجرای آن خودداری کنند.

#### ● نقاط اشتراک و افتراق

با توجه به مطالب مذکور، مهمترین وظیفه قوه قضاییه در کشورهای مورد بررسی احقاق حقوق شهروندان و ارباب رجوع در برابر تخلفات و اجحاف قوه مجریه و دستگاه‌های اداری تحت نظر آن می‌باشد. در جمهوری اسلامی ایران علاوه بر دادگاه‌های عمومی، دیوان عدالت اداری نیز در موارد مشخص این وظیفه را برعهده دارد. یکی دیگر از وظایف قوه قضاییه، حراست از قانون اساسی می‌باشد تا قوانین مجلس و مصوبات دولت مخالف آن نباشد. این امر در سیستم قضایی کشورهای فرانسه، ژاپن و آمریکا مشاهده می‌شود، ولی در جمهوری اسلامی ایران این مهم بر عهده رئیس جمهور به عنوان بالاترین مقام بعد از مقام رهبری قرار داده شده است و در مورد قوانین مجلس نیز تشخیص عدم مغایرت آنها با قانون اساسی بر عهده شورای نگهبان است.

#### د - تمرکززدایی، نظارت و پاسخگویی

یکی از موانع تحقق پاسخگویی دولت را می‌توان داشتن نظام متمرکز دانست. در سیستم متمرکز، دولت متولی انجام تمامی وظایف و مسولیت‌ها است که این امر با توجه به محدودیت ظرفیت دولت و نظام اداری در انجام تمامی وظایف محوله، موجب نقص و نارسایی دولت در انجام وظایفش می‌شود. لذا سعی بر این است تا با فراهم آوردن زمینه‌های مشارکت مردم در اداره امور و با کاهش تصدی دولت، توان پاسخگویی دولت افزایش داده شود.

با بررسی‌های انجام شده مشاهده می‌شود که در نظام جمهوری اسلامی ایران و کشورهای فرانسه و انگلستان دولت به صورت متمرکز و تک ساخت و ساده است و انجام تمام امور

جدول شماره ۴ - نظارت قوه قضاییه و پاسخگویی در برابر آن

موضوع	کشور
	ایران
	فرانسه
	ژاپن
	انگلستان
	آمریکا

**نحوه نظارت و پاسخگویی**

ایران

- پاسخگویی دولت و سازمان‌های دولتی در مورد حسن اجرای قوانین به سازمان بازرسی کل کشور
- احقاق حقوق شهروندان نسبت به آیین نامه‌ها، تصمیمات اداری و ... توسط دیوان عدالت اداری
- بررسی شکایات مردم در دادگاه‌های عمومی
- پاسخگویی رهبر، رئیس جمهور، وزرا و معاونان رئیس جمهور، همسر فرزندان آنها در مورد دارایی هایشان به رئیس قوه قضاییه
- بررسی تخلف رئیس جمهور از وظایف قانونی در دیوان عالی کشور

فرانسه

در فرانسه مقامات قضایی از مقامات اداری مجزا و جدا هستند و به همین علت مسوولیت قوه قضاییه بر عهده شورای دولتی و دادگاه‌های اداری است. شورای دولتی در نظارت بر قوه مجریه و ادارات دولتی و همچنین پاسخگویی این گونه ادارات به شورای دولتی دو نوع صلاحیت دارد:

- ۱- صلاحیت مشورتی و فنی در خصوص قوانین و آیین نامه‌های اداری و اجرایی.
- ۲- صلاحیت قضایی؛ شورای دولتی و دادگاه‌های اداری می‌توانند نسبت به شکایت مطرح شده در خصوص ادارات از طریق شاکیان، حکم صادر کنند.

ژاپن

پاسخگویی و نظارت بر قوه مجریه: از جمله مهمترین وظایف قوه قضاییه پاسداری از قانون اساسی است لذا قوای مجریه و مقننه در قبال مصوبات خود در عدم معایرت با قانون اساسی - پاسخگویی قوه قضاییه می‌باشد.

پاسخگویی و نظارت بر قوه مقننه: همچنین از دیگر وظایف مهم قوه قضاییه رسیدگی به شکایت علیه عملکرد نامناسب قوه مجریه و سازمان‌های اداری است لذا دولت به نوعی پاسخگویی این شکایات است.

انگلستان

پاسخگویی و نظارت بر قوه مجریه: ۱- کنترل قضایی از طریق جبران خسارت وارده: قوه مجریه مسوول جبران خسارت وارده از سوی دستگاه قوه مجریه به فرد زیان دیده می‌باشد و حق استفاده افراد از مزایای دستورهای ویژه قوه قضاییه نسبت به قوه مجریه برای مطالبه خسارت وارده.

۲- کنترل قضایی از طریق قراردادهای ویژه که عبارتند از: ۱- دستور و الزام به انجام وظایف عمومی؛ ۲- قرار ممنوعیت (دادگاه‌های مردم با صدور قرار ممنوعیت، از تجاوز قوه مجریه از حدود صلاحیت جلوگیری می‌کنند)؛ ۳- دستور تجدید نظر تصمیمات متخذه در دادگاه‌های پایین (دادگاه‌های مردم) از نظر صلاحیت و اجرا مورد تجدیدنظر دادگاه‌های بالا قرار می‌گیرد؛ ۴- دستور موقت (به موجب آن می‌توان هر یک از طرفین را از اقدام به امری یا ادامه امری منع کرد)؛ ۵- حکومت و افراد برای حفظ و حمایت از حقوق افراد در مقابل هرگونه تجاوز، علاوه بر قوانین، از آراء دادگاه‌های عمومی نیز استفاده می‌کنند و در تفسیر قوانین، به طور بسیار محدودی از قوانین جزایی پارلمان بکار رفته است.

آمریکا

- نظارت دیوان عالی فدرال بر قوانین، آیین نامه‌ها و مصوبات قوه مجریه تا معایر با قانون اساسی فدرال نباشد.
- احقاق حقوق شهروندان در دادگاه‌های دادگستری
- نظارت بر قوانین کنگره تا معایر با قانون اساسی نباشد.

اجرای در کشور بر عهده دولت می‌باشد.

در جمهوری اسلامی ایران، استانداران، فرمانداران و بخشداران زیر نظر دولت مرکزی فعالیت می‌کنند و در واحدهای مختلف کشوری، هیچگونه اختیارات مستقلی به این افراد داده نشده است و آنها باید در تمام امور مربوط به خود از مرکز دستور بگیرند.

در فرانسه، همانطور که گفته شد، سیستم به صورت متمرکز است و در هر دیپارتمانی (استان) پرفه Perfect (استاندار) که نماینده حکومت مرکزی است بر کارهای دیپارتمان و کمون (شهرستان) کنترل دارد و تمام اقدامات و عملیات انجمن‌های محلی به نوعی مستقیم یا غیر مستقیم تحت کنترل و نظارت حکومت مرکزی قرار می‌گیرد و در مقابل انجمن‌های محلی و مأمورین منتخب محلی مراقب هستند که مأموران حکومت مرکزی در انجام وظایف خود پا را از حدود قانونی فراتر نگذارند. این نقش در شهرهای بزرگ فرانسه که منتخبین محلی در تنظیم برنامه محلی نقش مهمی بر عهده دارند برجسته‌تر است.

در انگلستان نیز دولت به صورت متمرکز اداره می‌شود و حکومت مرکزی از راه‌های مختلفی بر سازمان‌های محلی اعمال نظارت می‌کند که عبارتند از:

۱- وضع قوانین عمومی یا خصوصی؛

۲- تأیید و تنفیذ بعضی از مصوبات و برنامه‌های محلی؛

۳- نظارت اداری برای اطمینان از حسن جریان امور؛

۴- بازرسی و تحقیقات در نحوه اجرای برنامه‌های محلی.

اما در کشور ژاپن، در راستای افزایش توان پاسخگویی دولت، سیستم عدم تمرکز و واگذاری وظایف دولت مرکزی به دولت‌های محلی و مردم ایجاد شده است. این دولت‌ها علاوه بر وظایف خاصی که در محدوده حاکمیت خود نسبت به شهروندان دارند، مجری وظایف مفوضه از سوی دولت مرکزی نیز می‌باشند. در این دولت‌ها قوه مجریه و مقننه با آرای مستقیم مردم برگزیده می‌شوند. علیرغم استقلال از دولت مرکزی، نظارتی عمودی از سوی مرکز و وزرای ذیربط بر فعالیت فرمانداران این دولت‌ها اعمال می‌شود و فرمانداران در مقابل آنها پاسخگو هستند. در این میان نوعی نظارت و پاسخگویی افقی نیز در داخل این دولت‌ها در جهت کنترل و تعدیل قوا، میان قوه مجریه و مقننه برقرار است. این کنترل‌ها از



طریق بازرسی، تحقیق، تقاضای حضور برای ارائه توضیحات و ... اعمال می‌شود. همچنین در ایالات متحده آمریکا، نظام حکومتی به صورت فدرال (دولت مرکزی) اداره می‌شود که هر ایالت دارای حکومتی مستقل، قلمروی مشخص، قانون اساسی مختص به خود و قوای حکومتی منتخب مردم می‌باشد. این ایالات در قانونگذاری باید تابع قانون اساسی فدرال باشند و بر خلاف آن قانونی را تصویب و اجرا نکنند. همچنین در دفاع و سیاست خارجی تابع حکومت فدرال می‌باشند.

### ● نقاط اشتراک و افتراق

همانگونه که ذکر شد در نظام جمهوری اسلامی ایران و کشورهای انگلستان و فرانسه، دولت محلی آن گونه که باید، وجود ندارد. در این کشورها با اتخاذ سیستم متمرکز، تنها از طریق برخی راه کارها اختیارات محدودی به سازمان‌های محلی وابسته به دولت مرکزی واگذار شده است. این سازمان‌ها مجری اوامر و فرامین دولت مرکزی‌اند و به طرق گوناگون بر آنها کنترل و نظارت می‌شود و متقابلاً در مقابل دولت مرکزی پاسخگو هستند. اما در کشورهای ژاپن و آمریکا، با اتخاذ سیستم غیرمتمرکز سعی شده است تا با واگذاری بخش اعظمی از قدرت و اختیارات دولت مرکزی به دولت‌های محلی که برگزیده و منتخب مردم هستند، به میزان وسیعی از وظایف دولت مرکزی کاسته شود تا امر پاسخگویی تسهیل گردد. البته دولت‌های محلی در این کشورها به طور کامل دارای استقلال و خود مختاری نیستند بلکه با محدودیت‌هایی در اختیارات خود مواجهند و به نوعی در مقابل دولت‌های مرکزی در برخی موارد پاسخگو می‌باشند.

### نظام اداری؛ نظارت و پاسخگویی

نظام اداری برای پاسخگویی هر چه بهتر و انجام دقیق وظایف محوله نیازمند نیروی انسانی ماهر و کارآمد؛ نظام بازرسی و اصلاح متناسب با شرایط جامعه؛ و نیز پیش‌بینی و طراحی راه کارهای مناسب برای احقاق حقوق ارباب رجوع می‌باشد. در برخی از کشورهای مورد بررسی راه کارهایی برای دستیابی به موارد فوق‌الذکر پیش‌بینی شده و اجرا می‌شود. از

جمله این راه‌کارها می‌توان به شایسته‌سالاری (تشویق و تنبیه)، اصلاح اداری و بازرسی اداری اشاره کرد.

در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز قانون استخدام کشوری برای استخدام‌های دولتی وجود دارد و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی متولی امر استخدام و نظارت بر استخدام‌ها می‌باشد اما در عمل به نظر می‌رسد تاکنون روابط فردی و گروهی در استخدام افراد نقش بیشتری داشته است. اصلاحات اداری نیز زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی انجام می‌گیرد، و دفاتر ارزشیابی و بازرسی مستقر در سازمان‌ها و وزارتخانه‌های دولتی تا حدودی نقش اصلاح در ادارات دولتی را بر عهده دارند. وظیفه بازرسی نیز در سازمان‌ها و ادارات دولتی بر عهده این دفاتر که زیر نظر بالاترین مقام وزارتخانه یا سازمان قرار دارند می‌باشد. در کشور فرانسه ورود افراد به دستگاه اداری به عنوان نیروهای خدماتی، فقط از طریق شرکت در امتحانات ورودی و آزمون‌هایی که به طور مساوی و برابر برگزار می‌شود، امکان‌پذیر است. نکته حائز اهمیت در برگزاری این نوع مسابقات، رعایت اصل بی‌طرفی از سوی برگزارکنندگان مسابقات می‌باشد که عمدتاً از طرف مدرسه مدیریت ملی (ENA) برگزار می‌شود. این روش موجب انتخاب افراد شایسته و با لیاقت برای خدمت در دستگاه اداری کشور می‌گردد. علاوه بر شایسته‌سالاری در هنگام استخدام کارمندان، این مهم به هنگام ترفیع و ارتقاء رتبه کارکنان دولت نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. دو سیستم مختلف ارتقاء رتبه وجود دارد؛ یکی از طریق اتحادیه‌های کارکنان انجام می‌گیرد که مانع انتخاب مستبدانه و نفوذ رؤسای مربوطه می‌گردد که می‌توان آن را، ارتقاء بر اساس ارشدیت دانست. سیستم دیگر ارتقاء بر اساس گزینش است که بر اساس ارزشیابی توسط سرپرستان به ویژه از نقطه نظر مسایل اداری صورت می‌گیرد. به این معنی که تخصیص امتیاز به عملکرد اداری افراد بستگی دارد. در خصوص بازرسی اداری، در کشور فرانسه در هر وزارتخانه‌ای هیأت بازرسانی وجود دارد که با شخص وزیر در ارتباط مستقیم قرار دارند و اطلاعات مربوط به امور وزارتخانه را در اختیار شخص وزیر قرار می‌دهند و بر اجرای دقیق خط‌مشی‌ها و هماهنگی فعالیت‌های انجام شده نظارت کامل دارند.

در انگلستان نیز بوروکراسی مبتنی بر لیاقت در دستگاه‌های اداری حاکم است. برای

جذب نیروی صالح و لایق جهت انجام امور اداری، پذیرش و استخدام بر اساس موفقیت در آزمون‌های ورودی به عمل می‌آید و همه استخدام‌ها از طریق این آزمون که همگانی نیز می‌باشد، صورت می‌گیرد. علاوه بر مورد فوق، ترفیع و ارتقاء کارکنان دولت هم بر اساس لیاقت و شایستگی صورت می‌گیرد. به عنوان مثال برای پست‌های بالای اداری از نیروهای داخل سازمان استفاده می‌شود و به ندرت از نیروهای بیرون سازمان استفاده می‌گردد.

در کشور ژاپن، در جهت افزایش کارایی و پاسخگویی نظام اداری، راه کارهای درون سازمانی فوق‌الذکر مورد استفاده قرار می‌گیرد. در بدو امر، به خدمت گرفتن کارکنانی که شایستگی خدمت به مردم و توان پاسخگویی به ارباب رجوع را داشته باشند از اهمیت به سزایی برخوردار است. این مهم نیازمند ضوابط و قوانین خاصی است که هر ساله از طریق آزمون‌های سراسری و از میان فارغ التحصیلان مدارس و آموزشگاه‌ها و در قالب رقابتی آزاد، اقدام به سنجش توانایی‌ها و شایستگی‌های داوطلبین و نهایتاً گزینش آنها می‌کنند. پس از استخدام نیز آموزش مستمر و بکارگیری روش‌های تشویقی و تنبیهی از دیگر عوامل مؤثر در افزایش توان و انگیزه پاسخگویی در میان کارمندان است. این روش‌ها در قانون خدمات عمومی این کشور به تفصیل بیان شده است.

در ایالات متحده آمریکا استخدام بر اساس شایستگی پیش‌بینی شده است. افراد متقاضی کار در امتحانی که توسط مدیریت پرسنل سازمان‌ها و ادارات دولتی برگزار می‌شود، شرکت نموده و افرادی که نمره قبولی را کسب می‌کنند به اداره استخدام معرفی می‌شوند. اما علیرغم این مسأله دست بعضی افراد همچون رئیس جمهور در استخدام‌ها باز گذاشته شده است و در عمل استخدام‌ها بر اساس صلاحیتهای شخصی و گروهی انجام می‌گیرد.

راه کار دیگر، انجام اصلاحات اداری است. یک نظام اداری، متناسب با شرایط روز و در یک برهه زمانی خاص طراحی شده است. لذا با تغییر شرایط اقتصادی، اجتماعی و صنعتی ضرورت انجام اصلاحات اداری برای پاسخگویی به شرایط جدید احساس می‌شود. براین اساس کمیسیون‌های اصلاح اداری از سال ۱۹۸۱ م. تا به حال زیر نظر هیأت دولت مشغول به فعالیت هستند. شناخت دقیق ساختار اداری و آشنایی کامل با نیازهای جامعه و شرایط جدید، دو فاکتور مهم در انجام اصلاحات اداری هستند.

همچنین کنترل و نظارت از جمله اهرم‌های مؤثر بر پاسخگویی است. یکی از ابزارهای مهم نظارتی، بازرسی اداری است. نظارت به صورت عمودی و سلسله‌مراتبی از سوی رئیس دولت و وزرا نسبت به سازمان‌های تابعه و شرکت‌های دولتی اعمال می‌شود. بازرسی اداری اهداف مختلفی را دنبال می‌کند که از آن جمله اصلاح اداری و ارزیابی کارایی دولت است. بازرسی اداری با دیدی بی‌طرفانه در دامنه وسیعی به فعالیت مشغول است و نتیجه را جهت انجام اصلاحات به رؤسای وزارتخانه‌ها و برای آگاهی عموم مردم اعلام می‌کند. جدای از هیأت رسیدگی و بازرسی اداری، در داخل ادارات نیز واحدهای ویژه بازرسی در مورد مسائلی که با اختیارات عمومی و یا معاملات پولی در ارتباطند، مستقر هستند.

در مورد اصلاح اداری و بازرسی در آمریکا کمیسیون‌های منتخب رئیس جمهوری فعالیت دارند. در کنار هر وزارتخانه و سازمان اداری کمیسیون‌هایی متشکل از افراد متخصص و کارشناس منتخب رئیس جمهور، تشکیل می‌شوند تا بر اداره عمومی کشور نظارت کنند. هر کدام از کمیسیون‌ها در حیطه وظایف خود می‌توانند اشخاص یا شرکت‌هایی را که زیر نظر آنها قرار دارند دعوت کرده و از آنها در مورد فعالیت‌های خود توضیح بخواهند و در مواردی که تخلف یا اتهامی به آنها نسبت داده شود، آنها را مورد سؤال قرار دهند و آنها نیز موظف به پاسخگویی هستند.

و بالاخره همانطور که اشاره شد، طراحی راه‌کارهای مناسب برای احقاق حقوق ارباب رجوع از جمله اهرم‌های مؤثر بر پاسخگویی است.

در جمهوری اسلامی ایران، در هر یک از قوای سه‌گانه، به طور رسمی و غیر رسمی، نهادهایی در ارتباط با حقوق ارباب رجوع فعالیت دارند. در قوه مجریه این نهادها عبارتند از:

- دفتر ارتباطات مردمی نهاد ریاست جمهوری
- دفاتر ارزشیابی، بازرسی و رسیدگی به شکایات، یا واحدهای مشابه در سطوح وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی

- هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری که در حکم دادگاه اداری عمل می‌کنند

- روابط عمومی وزارتخانه‌ها و سازمانهای دولتی

- دفاتر وزرا، مدیران و مسوولان دستگاه‌های اداری

جدول شماره ۵- نظارت و پاسخگویی در درون نظام اداری

شبهه‌ها	اصلاح اداری و بازرسی اداری	شایسته سالاری (تشویق و تنبیه)
کشور	سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور - دفاتر ارزشیابی و بازرسی و ...	قانون استخدام کشوری - دفاتر ارزشیابی و بازرسی و ...
ایران	سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور - در هر وزارتخانه‌ای، هیأت بازرسان است که با شخص وزیر در ارتباط مستقیم قرار دارد و اطلاعات مربوط به امور وزارتخانه را در اختیار وی قرار داده و بر اجرای دقیق خط مشی‌ها و هماهنگی فعالیت‌های انجام شده نظارت کامل دارد. - مدیران سطوح بالا در اتخاذ خط‌مشی‌های عمومی از نظرات کارشناسان ارشد دستگاه‌های اداری به طور قابل ملاحظه‌ای استفاده می‌کنند.	ورود افراد به دستگاه اداری فقط از طریق انتخابات ورودی و مسابقات که به طور مساوی و برابر برگزار می‌شود امکان‌پذیر است در برگزاری این نوع مسابقات رعایت اصل بی طرفی اهمیت دارد و این امتحانات و مسابقات عمدتاً از سوی مدرسه مدیریت ملی ENA برگزار می‌شود. نحوه ترفیع و ارتقاء رتبه کارکنان دولت نیز بر اساس لیاقت و شایستگی و قانون خاص انجام می‌گیرد.
ژاپن	اصلاح اداری؛ نظام اداری متناسب با شرایط روز جامعه و برای پاسخگویی به نیازها طراحی شده لذا تغییر شرایط، انجام اصلاحات اداری را ضروری می‌کند. از سال ۱۹۸۱ م. تا به حال کمیسیون‌های اصلاح اداری زیر نظر دولت، با شناخت نظام اداری و آشنایی با نیازها به عنوان مشاور دولت و رابط عامه مردم با سازمان‌های دولتی دست به اصلاحات می‌زنند. - بازرسی اداری؛ هدف از بازرسی اداری ارزیابی کارایی دولت و اصلاح اداری است. مثلاً حسابرسی مالی در مورد مسائل مالی ادارات. بازرسی اداری با دیدی بی طرفانه به بازرسی پرداخته و نتایج را به مسوولان و مردم ابلاغ می‌کند. در داخل سازمان‌ها نیز واحدهای ویژه بازرسی در زمینه معاملات پولی و ... مستقرند.	- استخدام اداری بر پایه اصل شایسته سالاری و از طریق آزمون، رقابت و سنجش داوطلبان برای گزینش مناسب‌ترین افراد که شایستگی خدمت و پاسخگویی به ارباب رجوع را داشته باشد. - در ادامه پس از استخدام طبق قانون خدمات عمومی در راستای ظرفیت پاسخگویی اداریان، اقدامات تشویقی (ترفیع رتبه، دستمزد و ...) آموزشی و تنبیهی (توبیخ، کسر دستمزد، بلاتکلیفی و اخراج) اعمال می‌شود.
انگلستان	مدیریت عملکرد؛ تعیین شاخص‌های عملکرد برای اندازه‌گیری میزان پیشرفت سازمان در تحقق اهداف تعیین شده که در آن عملکرد هر یک از کارکنان سالانه اندازه‌گیری می‌شود و در پایان سال میزان کسب موفقیت آنها با اهداف تعیین شده مقایسه می‌شود و به صورت تنبیه و پاداش اعمال می‌شود. از جمله این شاخص‌ها اثربخشی، میزان کارایی و برنامه صرفه‌های اقتصادی بودن فعالیت‌ها می‌باشد.	بوروکراسی مبتنی بر لیاقت؛ برای جذب نیروی صالح و لایق برای انجام امور اداری، پذیرش و استخدام بر اساس موفقیت در مسابقات ورودی به عمل می‌آید و همه استخدام‌ها جهت خدمات کشوری، بر اساس توفیق در مسابقه ورودی است که همگانی می‌باشد. همچنین ترفیع بر اساس لیاقت صورت می‌گیرد.
آمریکا	کمیسیون‌های منتخب رئیس جمهور، مشکل از افراد متخصص و کارشناس در وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها بر اداره عمومی کشور نظارت دارند.	- برگزاری مسابقات توسط مدیریت پرسنل تأثیر روابط فردی و گروهی در استخدام‌ها

در قوه قضاییه دادگاه عمومی و سازمان بازرسی کل کشور تا حدودی به این مسأله رسیدگی می‌کنند. دفتر ریاست قوه قضاییه نیز شکایات مردمی را دریافت و در صورت لزوم اقدام می‌کند اما دیوان عدالت اداری نهادی اختصاصی برای احقاق حقوق ارباب رجوع از تصمیمات و آئین‌نامه‌ها و مصوبات دولت و مسوولان دولتی و کارکنان دولت است. در قوه مقننه ساز و کار مشخصی برای احقاق حقوق ارباب رجوع در نظر گرفته نشده است و مردم شکایات خود را به دفتر رئیس مجلس و دفاتر نمایندگان مجلس فرستاده و از این طریق اقدام می‌کنند. به جز موارد مذکور، روش‌های غیررسمی دیگری برای رسیدگی به شکایات و احقاق حقوق ارباب رجوع مطرح است، مانند:

- دفتر مقام رهبری

- دفاتر ائمه جمعه و نمایندگان ولی فقیه

- دفاتر استانداران، فرمانداران و بخشداران

#### ● نقاط اشتراک و افتراق

در بررسی انجام شده در کشورهای مذکور مشاهده می‌شود که اگر نظام کارآمد اصلاح اداری، بازرسی اداری و استخدام بر اساس لیاقت و شایستگی در کشور حکمفرما باشد، احقاق حقوق شهروندان و پاسخگویی دولت و مسوولان دولتی بهتر و دقیق‌تر صورت می‌گیرد. لذا مناسب است با اصلاح قانون استخدام کشوری و برگزاری مسابقات هماهنگ و سراسری و با رعایت اصل بی طرفی در کلیه سطوح استخدامی، افراد شایسته و لایق جهت انجام خدمات اداری به کار گرفته شوند. همچنین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور باید اصلاح اداری را به صورت منسجم‌تر، منظم‌تر، با سرعت بیشتر و با توجه به مقتضیات و شرایط پیشرفت جامعه انجام دهد تا شاهد نظامی کارآمد باشیم. بدین منظور لازم است عملکرد کارکنان بر اساس شاخص‌های اثربخشی، میزان کارآیی و به صرفه بودن از نظر اقتصادی مورد ارزیابی قرار گیرد.

بعلاوه در تمامی کشورهای مورد بحث برای احقاق حقوق ارباب رجوع، حق شکایت علیه مقامات اداری و دستگاه‌های دولتی به رسمیت شناخته شده است. این مهم در

جدول شماره ۶ - راه کارهای احقاق حقوق ارباب رجوع

موضوع	کشور
مراجعه رسیدگی به شکایات	ایران
در هریک از قوای سه گانه و خارج از آن راه کارهای رسمی و غیررسمی برای رسیدگی به شکایات و احقاق حقوق ارباب رجوع وجود دارد. قوه مجریه: دفتر ارتباطات مردمی نهاد ریاست جمهوری، دفاتر ارزشیابی، بازرسی و رسیدگی به شکایات وزارتخانه‌ها، هیات‌های رسیدگی به تخلفات اداری، روابط عمومی وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها. قوه مقننه: دفاتر نمایندگان، دفتر رئیس مجلس. قوه قضاییه: دادگاه عمومی، سازمان بازرسی کل کشور، دیوان عدالت اداری روش‌های غیررسمی: دفتر مقام رهبری، دفاتر ائمه جمعه، دفاتر وزرا و مسوولان، دفاتر استانداران	
فرانسه	<p>- ارباب رجوع می‌تواند در صورت مشاهده هرگونه ظلم و تجاوزی از طرف دستگاه‌های اجرایی به شورای دولتی و دادگاه‌های اداری شکایت کند. اگر قوانین و مقررات و آیین‌نامه ادارات و مراجع اجرایی موجب نارضایتی ارباب رجوع را فراهم کرده باشد، وی می‌تواند بطلان آنها را از شورای دولتی (آیین نامه‌های صادره از سوی رئیس جمهور و وزرا) و دادگاه‌های اداری (آیین نامه‌های صادره از سوی مقامات پایین تر) تقاضا کند. در صورت وارد آمدن خسارت و زیانی به ارباب رجوع از ناحیه ادارات و کارکنان آنها، فرد متضرر و ارباب رجوع می‌تواند با شکایت به دادگاه‌های اداری و شورای دولتی، تقاضای جبران خسارت کند.</p>
ژاپن	<p>- در نظام قضایی این کشور ۴ نوع دادخواهی به رسمیت شناخته شده است: ۱- استیناف (کوکوکیو)؛ ۲- دادخواهی مربوط به قانون عمومی بین طرف‌های ذی‌ربط (توچی شا)؛ ۳- اقامه دعوی عمومی؛ ۴- اقامه دعوی سازمانی. در خصوص نوع اول که مربوط به فسخ و القای قوانین اداری است، اگر افراد یا گروه‌های ذی‌نفع، قانونی را مناسب ندانند یا آن را مطابق قانون تشخیص ندهند، می‌توانند شکایت کنند. - مشاوره اداری وابسته به بازرسی اداری به عنوان بخشی بی‌طرف بدون دریافت حق الزحمه و یا ایجاد شبهه در دورترین نقاط کشور اقدام به دریافت و بررسی شکایات مردمی علیه سازمان‌های اداری می‌کند و آنها را به دفتر بازرسی ارسال می‌کند. اعضای این گروه آشنا به محل خدمت و قوانین اداری‌اند.</p>
انگلستان	<p>- ارباب رجوع می‌تواند برای احقاق حقوق از دست رفته خود به دادگاه‌های عمومی توسل جسته و از مزایای دستورهای ویژه (دستور موقت و امثال آن) علیه قوه مجریه برخوردار گردد. - کمیسیون اداری مجلس طبقه وظیفه تحقیق در مورد شکایاتی که از بی‌عدالتی در نتیجه سوء مدیریت شده است را به عهده دارد و برای دفاع از حقوق شهروندی است که از عدم اجرای قانون در سازمان‌های اجرایی متضرر شده‌اند.</p>
آمریکا	<p>- رجوع به دادگاه‌های دادگستری - رجوع به «بخش تحقیقات» شهرداری شهرهای بزرگ - رجوع به دادگاه‌های مزایض که وابسته به کنگره می‌باشند - رجوع به کمیسیون‌های اداری</p>

دادگاه‌های دادگستری مورد بررسی قرار می‌گیرد. نکته دیگر اینکه در تمام کشورها ارباب رجوع در صورت تضییع حقوق خود بواسطه وضع آیین نامه‌ها و مصوبات نامناسب اداری می‌توانند دعوی نقض و بطلان آن آیین نامه‌ها را مطرح سازند. لازم به ذکر است در فرانسه برخلاف دیگر کشورها، دادگاه‌های اداری جدا از دادگاه‌های عمومی قضایی و زیرنظر قوه مجریه فعالیت می‌کنند.

به جز موارد فوق در برخی از کشورهای مذکور راه کارهای خاصی برای احقاق حقوق ارباب رجوع در نظر گرفته شده است. در کشورهای فرانسه و ژاپن برای جبران خسارت و ضرر مادی وارده بر ارباب رجوع، قانونی تحت عنوان «مسئولیت مدنی دولت» دستگاه‌های اداری را متعهد به پرداخت خسارت می‌کند. در ایران نیز ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی به این مسأله تصریح کرده است ولی تاکنون راه کار مشخصی برای اجرای آن در نظر گرفته نشده است.

همچنین در کشور ژاپن با ایجاد تسهیلاتی برای رسیدگی به شکایات افرادی که در دورترین نقاط کشور هستند بخشی به نام «مشاوره اداری» وابسته به دفتر بازرسی تشکیل شده است. این بخش‌ها با ایجاد شعباتی در مناطق دور دست توسط افرادی داوطلب، آشنا به محل و قوانین اداری اقدام به دریافت شکایات، بررسی و ارسال آنها به دفتر بازرسی می‌کنند. در کشور فرانسه شورای دولتی علاوه بر صلاحیت قضایی همانگونه که ذکر شد دارای صلاحیت مشورتی نیز می‌باشد. این شورا با بهره‌گیری از این صلاحیت سعی دارد در مرحله تصویب مصوبات و آیین نامه‌های اداری به گونه‌ای عمل کند که حقوق ارباب رجوع و شهروندان به طور کامل رعایت شود.

علاوه بر موارد مذکور، در کشور انگلستان ساز و کار مشخصی برای رسیدگی به شکایات مردم در قوه مقننه در نظر گرفته شده است به این صورت که نمایندگان مجلس شکایاتی را که از ادارات و مأمورین دولتی دریافت می‌کنند به «هیأت عالی رتبه پارلمانی» می‌فرستند و در آنجا به این شکایات رسیدگی می‌شود.



## جامعه مدنی؛ نظارت و پاسخگویی

برخوررداری هیأت حاکمه و دولت از قدرت فراوان و خطر سوء استفاده از منابع قدرت نیازمند نظارت و کنترل مؤثر بر عملکرد دولت می‌باشد. جدای از نظارت درونی که از سوی دولت بر جریان امور اعمال می‌شود، نظارت قوی و مؤثر حوزه عمومی و جامعه مدنی عملکرد دولت می‌تواند ضریب پاسخگویی و جلوگیری از سوء استفاده از قدرت را افزایش دهد. بر این اساس در این قسمت با بررسی نهادهای مؤثر مدنی، به بررسی ابعاد نظارتی آنها که منجر به پاسخگویی دولت می‌شود، می‌پردازیم. دستیابی به این مهم از طریق نظارت مردمی، احزاب سیاسی و مطبوعات صورت می‌گیرد.

### ۱- مردم

در جمهوری اسلامی ایران، ساز و کار مشخصی برای اعمال نظارت مردم و الزام دولت در پاسخگویی به آنها وجود ندارد. البته در قانون اساسی، اجتماعات و راهپیمایی‌ها بدون حمل سلاح و به شرط آنکه منخل به مبانی اسلام نباشد، آزاد شمرده شده است و مردم با توجه به این اصل هرگاه لازم باشد می‌توانند از طریق راهپیمایی‌ها و اجتماعات اعتراض خود را علیه دولت بیان کنند. ولی در عمل از آنجایی که در قانون احزاب، راهپیمایی‌ها صرفاً با مجوز وزارت کشور به رسمیت شناخته شده است، اعمال این نوع نظارت تا حد زیادی محدود شده است. اجرای دقیق و صحیح قانون شوراها در تمام سطوح از دیگر ساز و کارهایی است که به نظارت مردم و پاسخگویی دولت در برابر آنها می‌انجامد.

در کشور فرانسه برای احقاق حقوق افراد و شهروندان از طرف مردم و افکار عمومی راه کارهایی در نظر گرفته شده است. طبق ماده ۱۵ اعلامیه حقوق بشر و شهروندان فرانسه مصوب ۱۷۸۹ میلادی، «جامعه حق دارد از هر مستخدم امور عمومی حساب اداره او را از او بخواهد...» همچنین گروه‌ها و اصناف مختلف می‌توانند با برپایی اعتراضات آرام و هماهنگ مقامات دولتی را وادار به استیفای حقوق خود کنند.

در کشور ژاپن، انحصاری کردن امر توسعه و عدم اجازه مشارکت و دخالت مردم در اداره امور منجر به بروز فسادهای مالی، سیاسی و اداری شده است. لذا برای پاسخگویی هر چه

بیشتر دولت، تشکیل «شورای رسیدگی» متشکل از شهروندان مشهور در تمامی وزارتخانه‌ها (به جز وزارت خارجه) از جمله شیوه‌هایی بوده که تمامی مسایل جاری همچون ساختار حکومت، صنعت، تجارت، و ... را مورد بررسی قرار می‌دهند. لذا مدیران دولتی به هنگام بررسی مسأله‌ای که به شورا ارجاع می‌شود خود را به طور کامل آماده پاسخگویی می‌کنند. اعضای شورا اگر چه به صورت انفرادی انتخاب می‌شوند اما در حقیقت نماینده گروه‌های ذی‌نفع هستند. شورا ارگانی است که پیشنهاداتش را به سازمان اداری ارائه می‌دهد. در صورت وجود چند راه حل پیشنهادی، شورا آن را به مناظره می‌گذارد و یا مسأله را از طریق رسانه‌ها به معرض قضاوت عموم می‌گذارد و آگاهی عموم تأثیر بسیار مهمی بر روی تصمیم متخذه از سوی شورا و مدیران دولتی دارد.

در آمریکا مردم تأثیر زیادی بر سیاست‌های دولت دارند و بر عملکرد دولت نظارت می‌کنند. در یکی از اصلاحیه‌های قانون اساسی تأکید گردیده که «اصل خواست مردم است و مردم می‌توانند هرگاه که خواستند شکل حکومت خود را عوض کنند» زیرا اقتدار سیاسی در سیستم حکومتی آمریکا بر اساس خواست مردم است. با توجه به این اصل دولت باید پاسخگوی مردم باشد و هرگاه مردم لازم بدانند، می‌توانند از دولت سؤال کرده و توضیح بخواهند. مردم علاوه بر تصمیمات و عملکرد قوه مجریه در مقابل تصمیمات قوه قضاییه نیز می‌توانند ایستادگی کرده و این قوه را به اتخاذ تصمیمی موافق خواست خود وادارند و در صورتی که قوه قضاییه زیربار نرفت، کنگره می‌تواند با تصویب قانونی جدید، آن تصمیم را بلا اثر کند.

## ۲- احزاب سیاسی

احزاب سیاسی به عنوان یکی از نهادهای مدنی در جوامع پیشرفته نقش بسیار مهمی در احقاق حقوق شهروندان، نظارت و کنترل بر دولت و وادار کردن آن به پاسخگویی ایفا می‌کنند.

در نظام جمهوری اسلامی ایران سیستم حزبی به گونه‌ای که در کشورهای غربی یافت می‌شود وجود ندارد. قانون فعلی احزاب نیز قدرت و اختیارات چندانی برای احزاب به

رسمیت نشناخته است و احزاب تاکنون عملاً کارآیی چندانی نداشته‌اند که بحث در چرایی و علل آن در این مجال نمی‌گنجد.

در کشور ژاپن، نظام پارلمانی و تلاش برای تصاحب پست نخست وزیری و حضور در هیأت دولت، زمینه را برای رقابت احزاب سیاسی و کسب قدرت فراهم می‌کند. احزاب حاکم که قدرت را در دست دارند، برای تداوم و بقای حکومتشان خود را ملزم به پاسخگویی می‌دانند. از سوی دیگر احزاب مخالف و منتقد دولت، برای جلب آرای مردمی در انتخابات بعدی سعی دارند با نظارت بر عملکرد حزب حاکم، به افشای تخلفات هیأت حاکمه بپردازند که این امر زمینه را برای پاسخگویی و شفافیت امور فراهم می‌کند. به عنوان مثال می‌توان به افشای فساد مالی دولت و هیأت حاکمه از سوی حزب سوسیالیست در سال ۱۹۸۹ م. اشاره کرد.

در انگلستان سیستم دو حزبی حاکم است. حزبی که موفق به کسب اکثریت آرا گردد، عهده‌دار تشکیل دولت می‌شود و حزب اقلیت به عنوان ناظر و کنترل‌کننده دولت سعی می‌کند تا در مسایل و فعالیت‌های دولت موشکافی کرده و نقایص و معایب آن را به سطوح جامعه و مطبوعات کشانده و از این طریق سیستم اداری را اصلاح کند. همچنین رئیس کمیسیون دیوان محاسبات مجلس در انگلستان، از حزب مخالف دولت انتخاب می‌گردد تا بهتر بر عملکردهای دولت نظارت و کنترل کرده، و آن را به پاسخگویی بکشاند. نکته دیگری که در خصوص احزاب به ویژه حزب مخالف حایز اهمیت است، مسوولیت پذیری و مسوول بودن حزب مخالف می‌باشد. این مسوولیت پذیری منجر به تشکیل «دولت سایه» در انگلستان می‌شود که جایگاه قانونی و مشخصی برای آن در نظر گرفته شده است.

نظام حکومتی ایالات متحده آمریکا نیز نظامی دو حزبی است. دو حزب سرشناس دموکرات و جمهوری خواه مهمترین آنها هستند و تعدادی از احزاب اقلیت نیز در کنار آنها فعالیت دارند. در نظام مذکور، حزب رقیب فعالیت‌های حزب حاکم را زیر نظر دارد. از این رو حزب حاکم همیشه در تصمیمات و رفتارهای خود حزب رقیب را در نظر دارد تا چندان در تیررس انتقاداتش قرار نگیرد. علاوه بر احزاب سیاسی، گروه‌های فشار و ذی‌نفوذ نیز در جامعه آمریکا نظارت و کنترل دولت را برعهده دارند.

## ۳- مطبوعات

مطبوعات به عنوان یکی از ارکان اساسی نظام‌های پیشرفته و به عنوان رکن چهارم نظام‌های سیاسی و پل ارتباطی بین حاکمان جامعه و ملت نقش مهمی در تنویر افکار عمومی و آگاهی بخشی در سطح جامعه به عهده دارند. بر این اساس آگاهی دادن به افراد جامعه نسبت به حقوق خود و وظایف و تکالیف دولت یکی از وظایف مهم مطبوعات می‌باشد. نقش مهمتر مطبوعات، عهده‌دار بودن نقش نظارتی بر عملکرد دولت و پاسخ‌خواهی از دستگاه‌های دولتی نسبت به شهروندان می‌باشد.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آزادی مطبوعات به شرط آنکه مخل به مبانی اسلام و حقوق عمومی نباشد، به رسمیت شناخته شده است و قانون مطبوعات نیز به این امر تصریح دارد. در قانون مطبوعات همچنین تصریح شده است که مطبوعات حق دارند نظرات و انتقادات سازنده و توضیحات مردم و مسوولین را درج و به اطلاع عامه مردم برسانند. همچنین کسب و انتشار اخبار داخلی و خارجی که به منظور افزایش آگاهی عمومی و حفظ مصالح جامعه باشد با رعایت این قانون، حق قانونی مطبوعات دانسته شده است. اما علیرغم اینکه حقوق مذکور برای مطبوعات در نظر گرفته شده است، دولت و مسوولین دولتی الزامی به ارائه اطلاعات به مطبوعات و نشریات ندارند و در عین حال الزامی به پاسخگویی به انتقادات و مطالب مطروحه در آنها احساس نمی‌کنند.

در کشور فرانسه مطبوعات و روزنامه‌های مستقل از دستگاه دولت، سعی دارند تا با آگاهی بخشیدن به افراد جامعه نسبت به حقوق خود و افشاگری نواقص و سوء مدیریت در دستگاه‌های دولتی، حقوق افراد و شهروندان را استیفا کنند. به طور کلی، ویژگی مهم مطبوعات در فرانسه، استقلال آنها از دستگاه‌های دولتی و تلاش آنها در افشاگری و آگاه کردن افکار عمومی جامعه می‌باشد.

در ژاپن، آنچه که به عنوان الگو و نمونه مناسب در زمینه پاسخگویی و به طور خاص از سوی مطبوعات صورت می‌گیرد، مبحث اطلاع رسانی و شفاف سازی تصمیمات و اطلاعات است. انتقادات مطبوعات و گوشزد کردن نقاط ضعف که منجر به برطرف کردن نواقص و پاسخگویی دولت می‌گردد امری مطلوب است که مقامات ژاپنی سعی دارند با فراهم آوردن

شرایط، بدون پرداخت هزینه از این مهم نهایت استفاده را ببرند. دولت با پذیرش ایجاد «باشگاه مطبوعاتی» در هر وزارتخانه، در کنار دفتر وزیر و یا معاون وی، شرایط را برای گروهی مرکب از ۲۰ گزارشگر از روزنامه‌های معتبر و معروف ژاپن و همچنین از رادیو و تلویزیون به گونه‌ای فراهم می‌کند که آنها با تشکیل جلسات هفتگی و روزانه و مصاحبه‌های مختلف، تمامی فعالیت‌های وزارتخانه مورد نظر را تحت پوشش قرار می‌دهند. مطبوعات علاوه بر گزارش فعالیت‌های وزارتخانه، همگام با افکار عمومی به انتقاد از فعالیت‌هایی که باب طبع افکار عمومی نیست، می‌پردازند. مدیران دولتی نیز باید طبق مقررات، پیشرفت‌ها را که در جریان امور حاصل می‌شود، فاش کنند و انتقادات مطبوعات، مردم را در جریان فعالیت صواب یا ناصواب آنها قرار می‌دهد. بیشتر نظرسنجی‌ها نیز توسط روزنامه‌ها صورت می‌گیرد که از این طریق مطبوعات را در مسیر افکار عمومی قرار می‌دهند.

در کشور انگلستان نیز مطبوعات و روزنامه‌ها دو نقش اصلاح و بازجویی و تحقیق در دستگاه‌های دولتی را بر عهده دارند. در حالی که اظهار فساد و یا سوء مدیریت و تحقیق در مورد آنها معمولاً خوشایند دستگاه‌های دولتی نیست و علاوه بر آن کار سخت و طاقت فرسایی می‌باشد، مطبوعات در انگلستان علاقه زیادی به تحقیق و بازجویی و مجاب کردن دولت به پاسخگویی دارند. در این کشور، علاوه بر روزنامه‌ها و مطبوعاتی که در سطح ملی و مرکزی به این مهم می‌پردازند، مطبوعات محلی نیز از طریق ارتباط با روزنامه‌ها و مطبوعات مرکزی، آنها را در انجام این وظیفه مهم و در عین حال سنگین یاری و کمک می‌کنند.

در ایالات متحده آمریکا نیز مطبوعات جایگاه ویژه‌ای در نظارت و پاسخگویی دولت دارند. در اصلاحیه اول قانون اساسی آمریکا، آزادی مطبوعات مورد تصریح واقع شده است. در یکی از اصول این اصلاحیه آمده است که «کنگره هیچ قانونی وضع نخواهد کرد که آزادی نطق و بیان و آزادی مطبوعات را محدود سازد» بر این اساس مطبوعات می‌توانند با استفاده از این حق قانونی خود نقش مؤثر و مفیدی در اعمال کنترل و نظارت بر قوای مملکتی و مسوولین سطوح مختلف حکومت ایفا نمایند. بعد از افشای ماجرای واترگیت، مطبوعات نقش قوه چهارم را در کنار قوای سه‌گانه مملکتی پیدا کردند. در ایالات متحده آمریکا روزنامه نگاران، دائماً در کمین هستند تا کوچکترین نقطه انحراف یا ابهامی در مسوولین ایالتی یا

مسوولین فدرال بیابند و پس از آن با تفحص مداوم و همه جانبه درباره آن مسأله سعی می‌کنند تمام جوانب آن را برملا ساخته و برای همگان روشن نمایند و در کنار مطبوعات رسانه‌های صوتی و تصویری نیز دارای نقش نظارتی و کنترل‌کننده عملکردها و تصمیمات دولت هستند. رسانه‌ها و مطبوعات با پیگیری یک امر و حساس کردن آن در افکار عمومی مسوولان را به رسیدگی به آن امر وادار می‌کنند.

### ● نقاط اشتراک و افتراق

همانگونه که مشاهده شد، نظارت‌های مدنی نقش مهمی در پاسخگو کردن و استیضاح دولت دارند. نظارت مردم و افکار عمومی از جمله این موارد می‌باشد. در کشورهای مختلف ساز و کارهایی برای نظارت مردمی در نظر گرفته شده است.

قوانین اساسی کشورها، اجتماعات و راهپیمایی‌های مسالمت‌آمیز را به رسمیت شناخته است. این حق در قوانین فرانسه نیز برای مردم در نظر گرفته شده است. یکی دیگر از راه‌هایی که در قانون اساسی جمهوری اسلامی در رابطه با نظارت مردمی و پاسخگویی دولت در نظر گرفته شده است، شوراها و شوراهای اسلامی کشور می‌باشد. در ژاپن نیز تشکیل «شورای رسیدگی» با حضور شهروندان مشهور برای بررسی سیاست‌های مختلف سازمان‌ها و ادارات مختلف به رسمیت شناخته شده است.

در قوانین فرانسه حق حساب‌کشی از کارکنان دولت به رسمیت شناخته شده است که مردم می‌توانند هرگاه لازم دیدند دولت مردان را به پاسخگویی وادار کنند. در حقوق اساسی آمریکا نیز حقوق برای مردم به رسمیت شناخته شده است. قانون اساسی این کشور اصل خواست عمومی را در مورد حکومت به رسمیت شناخته و عنوان کرده است که مردم می‌توانند شکل حکومت خود را عوض کنند که لازمه این حق پاسخگو کردن دولت در موارد مختلف است.

فعالیت احزاب و تشکلات سیاسی از دیگر شیوه‌های نظارت همگانی است. به جز ایران، احزاب در دیگر کشورهای مورد بررسی از اهمیت زیادی برخوردارند و احزاب رقیب هیأت حاکمه نقش مهمی در نظارت و مجاب کردن دولت به پاسخگویی دارند و در بعضی کشورها

همچون انگلستان به حزب رقیب امتیازاتی داده شده است که می‌توانند با توسل به آن دولت را به پاسخگویی وادارند.

مطبوعات نیز نقش زیادی در پاسخگو کردن دولت دارند. نقش مطبوعات به حدی است که در کشورهای پیشرفته از آن به عنوان رکن چهارم یا قوه چهارم در کنار دیگر قوای حاکم یاد می‌شود. مطبوعات با آگاهی بخشی به مردم در مورد حقوقشان می‌توانند از تخلفات و اجحاف‌هایی که در ادارات و سازمان‌های دولتی صورت می‌گیرد جلوگیری کنند. در ژاپن مطبوعات کارکرد جالب توجهی دارند. در این کشور اطلاع رسانی و شفافیت اطلاعاتی از سوی دولتمردان پذیرفته شده است و بر این اساس با پذیرش ایجاد «باشگاه مطبوعاتی» در وزارتخانه‌ها دولت بدون پرداخت هزینه نسبت به نواقص امور آگاه می‌شود و مردم نیز با اطلاع از فرآیند تصمیم‌گیری انتقادات خود را توسط مطبوعات بیان می‌کنند.

### نتیجه‌گیری

با مقایسه نظام پاسخگویی دولت در ایران با نظام پاسخگویی چهار کشور پیشرفته جهان، به نظر می‌رسد کشور ما با مشکلاتی جدی در زمینه پاسخگویی در هر سه حوزه قانون اساسی، نظام اداری و جامعه مدنی مواجه می‌باشد که به عنوان نتیجه‌گیری می‌توان راه کارهایی را جهت بهبود نظام پاسخگویی در ایران پیشنهاد نمود. اهم این راه کارها که می‌تواند به عنوان رئوس سیاست‌های هیأت محترم دولت قرار گیرد عبارتند از:

- ۱- دادن اختیار و تضمین قانونی به نهادهای مدنی و به خصوص مطبوعات برای کسب هر گونه اطلاع از نظام اداری کشور و پاسخ خواستن از مدیران؛
- ۲- ایجاد شفافیت و جریان آزاد اطلاعات در نظام اداری کشور؛
- ۳- ایجاد نظام قوی رسیدگی به شکایات و مجازات و افشای متخلفین؛
- ۴- تکریم کرامت انسانی و تبدیل نظام اداری از حاکم و طلبکار به خدمتگذار.

## منابع و مأخذ

- ۱- اسلامی بیدگلی، غلامرضا (۱۳۷۳)؛ «مدیریت در حسابرس دولتی»، مجله دانش حسابرسي؛ شماره ۱.
- ۲- آیین نامه اجرایی قانون رسیدگی به تخلفات اداری، تبصره ماده ۱.
- ۳- آیین نامه اجرای قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور، ماده ۴.
- ۴- آیین نامه مجموعه اهداف، وظایف و اختیارات، تشکیلات و ردیف‌های سازمانی دیوان محاسبات کشور، مصوب ۱۳۷۷/۱/۳۰، کمیسیون مشترک امور اداری و استخدامی و دیوان محاسبات بودجه و امور مالی مجلس شورای اسلامی، ص ۲ ماده یک.
- ۵- ابوالمحمد، عبدالحمید (۱۳۷۰)؛ حقوق اداری ایران؛ تهران: طوس.
- ۶- احمدی، مرتضی (۱۳۷۶)؛ «ساختار نظارتی در تشکیلات جمهوری اسلامی ایران»، مجموعه مقالات نخستین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور؛ تهران: سازمان بازرسی کل کشور.
- ۷- اداره امور عمومی در ژاپن (۱۳۶۴)؛ مرکز مطالعات و پژوهش‌های اداری؛ شماره ۲۲.
- ۹- استریت، آلیشیا (۱۳۴۵)؛ سرزمین و مردم انگلستان؛ ترجمه سیدمحمد سجادی، بنگاه ترجمه و نشر.
- ۸- اسناک ول، جان (۱۳۷۱)؛ نگهبان اورنگ؛ ترجمه جمشید زنگنه، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ۱۰- اسلامی بیگدلی، غلامرضا (۱۳۷۶)؛ «نظام‌های کنترل مالی در جمهوری اسلامی ایران»، مجموعه مقالات نخستین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور؛ تهران: سازمان بازرسی کل کشور.
- ۱۲- انصاری، ولی ا... (۱۳۷۴)؛ کلیات حقوق اداری؛ تهران: نشر میران.
- ۱۳- انگلستان، مباحث کشورها و سازمان‌های بین المللی، وزارت امور خارجه، تهران: ۱۳۷۳.
- ۱۴- اهداف، وظایف و تشکیلات تفصیلی سازمان امور استخدامی و اداری کشور، ۱۳۷۷.
- ۱۵- اهداف، وظایف و تشکیلات تفصیلی سازمان بازرسی کل کشور، مصوب دی ماه ۱۳۷۵.
- ۱۶- بشارت، علیرضا (۱۳۵۱)؛ «بوروکراسی جانبداری حزبی»، مجله مدیریت امروز؛ شماره سوم، دوره سوم.
- ۱۷- بشارت، علیرضا و بشارت، ابوالفضل (۱۳۵۸)؛ نظریه‌های درباره بوروکراسی یا سازمان‌های بزرگ



اداری؛ تهران: دانشگاه تهران.

۱۸- بوشهری جعفری؛ مسایل حقوق اساسی؛ تهران: نشر دادگستر.

۱۹- بیانیه هیأت‌های نمایندگی نیجریه (۱۹۹۶)؛ اتحادیه اروپا و ایالات متحده در پنجاهمین اجلاس عمومی سازمان ملل متحد.

۲۰- پیشنهاد شماره ۱۲۰۶/د مورخ ۶۳/۳/۲۲ سازمان امور استخدامی و اداری و مصوبه ۱۳۶۳/۲۵/۳۲۶۰۴ هیأت وزیران.

۲۱- داری، شریان (۱۳۶۹)؛ تحولات سیاسی در ایالات متحده؛ ترجمه رحیم قاسمیان، تهران: انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.

۲۲- داری، شریان (۱۳۶۹)؛ تحولات سیاسی در فرانسه؛ ترجمه ناصر موفقیان، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

۲۳- تنک، آندره (۱۳۶۹)؛ حقوق ایالات متحده آمریکا؛ ترجمه سیدحسین صفایی، دانشگاه تهران.

۲۴- جانسن، جرالندو (۱۳۴۳)؛ دیوانعالی عالی کشور آمریکا؛ ترجمه احمد شریعت، تبریز: انتشارات روزنامه توحید افکار.

۲۵- جلیلونند، یحیی (۱۳۷۳)؛ مسولیت مدنی قضات و دولت در حقوق ایران، فرانسه، آمریکا و انگلیس؛ تهران: نشر یلدا.

۲۶- حبیبی، نادر (۱۳۷۵)؛ فساد اداری؛ تهران: انتشارات و اتقی.

۲۷- حیدری، مسعود (۱۳۴۷)؛ شورای دولتی مطالعه تطبیقی در دادرسی اداری؛ تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۲۸- خادم، علی (۱۳۴۵)؛ عدالت در انگلستان؛ تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.

۲۹- داری، شریان (۱۳۶۱)؛ تحولات سیاسی در فرانسه؛ ترجمه ناصر موفقیان، ج ۱، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

۳۰- دامهون، ویلیام (۱۳۵۱)؛ چه کسانی در آمریکا حکومت می‌کنند؟؛ ترجمه پرویز علوی، تهران: مؤسسه مطبوعاتی فرخی.

۳۱- دو میشل، آندره و بی‌یر لومیر (۱۳۷۶)؛ حقوق عمومی؛ ترجمه دکتر ابوالفضل قاضی، تهران: نشر

دادگستر.

- ۳۲- دورژه، موریس (۱۳۶۹)؛ اصول علم سیاست؛ ترجمه ابوالفضل قاضی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۳۳- دیکیان، بن ایچ بگ (۱۳۷۴)؛ انحصار رسانه‌ها؛ ترجمه داوود حیدری، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- ۳۴- رئیسی، مجید (۱۳۷۲)؛ ساختار سیاسی ژاپن؛ تهران: چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- ۳۵- رنی، آستن (۱۳۷۴)؛ حکومت؛ ترجمه لیلا سازگار، تهران: نشر دانشگاهی.
- ۳۶- ژاپن (کتاب سبز)؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۴.
- ۳۷- سلسله مطلبی پیرامون امور اداری و استخدامی ژاپن (۱۳۶۵)؛ سازمان امور اداری و استخدامی، شماره ۳۴.
- ۳۸- سنجایی، کریم (۱۳۴۴-۴۵)؛ حقوق اداری تطبیقی؛ تقریرات دوره دکترای علوم سیاسی، تهران: انتشارات دانشگاه حقوق و علوم سیاسی و اقتصاد.
- ۳۹- سنجایی، کریم (۱۳۴۵)؛ حقوق اداری تطبیقی.
- ۴۰- شیخ الاسلامی، وحید (۱۳۷۰)؛ انگلستان - تهران؛ مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- ۴۱- شیلوری، هربرت (۱۳۷۵)؛ بنگاه فرهنگ؛ ترجمه شهریار حواجیان، تهران: کانون ترجمه و نشر آفتاب.
- ۴۲- عالیخانی، محمد (۱۳۷۳)؛ حقوق اساسی؛ تهران: انتشارات دستان.
- ۴۳- علیپور تهرانی، بهزاد (۱۳۷۲)؛ نقش نظام اداری و برنامه‌ریزی ژاپن در توسعه اقتصادی، اجتماعی این کشور؛ تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- ۴۴- فیضی، طاهره (۱۳۷۰)؛ مبانی مدیریت دولتی؛ تهران: دانشگاه پیام نور، جلد دوم.
- ۴۵- قاضی، ابوالفضل (۱۳۷۵)؛ حقوق اساسی و نهادهای سیاسی؛ انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم.
- ۴۶- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- ۴۷- قانون برنامه و بودجه کشور، مصوب ۱۳۵۱/۱۲/۱.
- ۴۸- قانون تبصره الحاقی مصوب ۱۳۶۴/۲/۵ به ماده واحده قانون اجازه مکاتبه مستقیم.
- ۴۹- قانون رسیدگی به تخلفات اداری، مصوب ۱۳۷۲/۹/۷، ماده ۱.
- ۵۰- کامیاب، علی (۱۳۷۲)؛ فرانسه؛ تهران: دفتر مطالعات بین‌المللی وزارت امور خارجه.

- ۵۱- کان، روژه (۱۳۶۳)؛ چهره عریان آمریکا؛ ترجمه جمشید ارجمند، تهران: سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار.
- ۵۲- کان، هرمان (۱۳۵۸)؛ ژاپن؛ ترجمه سروش حبیبی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- ۵۳- ماسوجیما، توشی کویی (۱۳۷۵)؛ سازماندهی و هماهنگی نظام اداری ژاپن؛ تهران: مرکز بررسی‌ها و مطالعات استراتژیک اداری، شماره ۶۲۳.
- ۵۴- مدنی، سیدجلال‌الدین (۱۳۷۶)؛ آیین دادرسی مدنی؛ تهران: انتشارات پایدار.
- ۵۵- مک کلاسیکی، رابرت جی (۱۳۵۶)؛ دیوان عالی ایالات متحده آمریکا؛ ترجمه اسدالله مبشری، تهران: انتشارات کتاب‌های جیبی.
- ۵۶- میرمحمدی، سید محمد (۱۳۷۷)؛ طراحی ساختار مطلوب نظارت در نظام اداری ج.ا. ایران؛ رساله دکترا، دانشگاه تهران.
- ۵۷- موسی زاده، رضا (۱۳۷۴)؛ مبانی حقوق اداری؛ تهران: شهرآب.
- ۵۸- موتمنی طباطبایی، منوچهر (۱۳۷۳)؛ حقوق اداری ایران؛ تهران: سمت.
- ۵۹- نجاری راد، تقی (۱۳۷۶)؛ «نقش ساواک در سیاست‌های داخلی ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- ۶۰- نقیب زاده، احمد (۱۳۷۳)؛ سیاست و حکومت در اروپا؛ تهران: انتشارات سمت.
- ۶۱- نظام اجرایی و اداری ژاپن، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های اداری، شماره ۱۷، ۱۳۶۴.
- ۶۲- نظام اداری تطبیقی: ساخت کلی حکومت‌های ژاپن، انگلستان، شوروی، سویس، پاکستان، سوریه؛ تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های اداری، آرشیو ۱، ۳۶۵۵.
- ۶۳- نگاهی به مشکلات و نارسایی‌های نظام اداری، مرکز مطالعات و پژوهش‌های سازمان امور استخدامی و اداری؛ نشریه شماره ۲، اسفند ماه ۱۳۶۳.
- ۶۴- نیامی، علی، یوسف، دانش (۱۳۴۴)؛ سازمان‌های محلی تطبیقی؛ تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۶۵- هاشمی، سیدمحمد (۱۳۷۲)؛ حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ۶۶- هیوز، آون (۱۳۷۷)؛ مدیریت دولتی نوین؛ ترجمه دکتر سیدمهدی الوانی و دیگران، تهران: انتشارات مروارید.

- ۶۷- یزدی، محمد (۱۳۷۵)؛ قانون اساسی برای همه؛ تهران: نشر امیرکبیر.
- ۶۸- یوسفیه، ولی ا...؛ احزاب سیاسی؛ تهران: مؤسسه مطبوعاتی عطایی-بی تا.
- 69- Akira, Nakamura (1987); "The Rise of Development Governments and the Decline of Bhagman"; *World Constitutions*; Sterling.
- 70- Bromheda, Peter; "Britain's Developing Constitution"; New York St. Martin's Press  
Cigher, Allen, Burdtt A. Loomis, *Internet Group Politics*, ch. 13.
- 71- Doig, Alan (1975); "Corruption and Misconduct", Great Britain, Penguin Books  
(1984), *Encyclopedia Americana*; Vol. 15 & 27.
- 72- Emests Griffith (1989); *The American System of Government*; Routledge.
- 73- G. Calvin, Mackenize (1986); *American Government*; New York: Random House.
- 74- Giddings, Philip (1995); *Parliamentary Accountability*; Great Britain, Mc A C  
Milianpress.
- 75- James, Q. Wilson (1983); *American Government*; Toronto, D. C. Health and  
Company.
- 76- Mackenzie, G. Ingersoll (1983); *Politics and Structure*; Cole Publishing, Company.
- 77- Peter, Woll (1987); *Behind the Scenes in American Government*; Boston: Brown and  
Company.
- 78- Pfifner, Preshus (1972); *Public Administration*; USA: Ronald Company, (1990),  
ch. Roger W. Benjamin and the others, "Pattern,s of political Development"; Japan,  
India, Israel; by David Mckay Company.
- 79- Public Participation in Post- Industrial of Japan in EROPA (1994); *Public  
Administration and Sustainable Development*.
- 80- Sam, C. & James H. Buck Salkesian (1979); *Comparative Polotics* ; By Alfered  
Publishing the Encyclopedia Americana, Vol. 11 & New York 1975, co. Inc.

- 
- 81- Sidney, Verban & Norman H. Nie (1972); *Participation in America*; Harper & Row.
  - 82- The Encyclopedia Americanan & Grolier Incorporated (1990); USA, Vol. 27.
  - 83- Walter E. Volkomer (1986); *American Government*; Prentice-Hall.
  - 84- Wishoo, Bhagman & Vidya Bhushan (1987); *World Constitution*; Sterling.